

Кукалець М. В., к.пед.н., доцент, професор, Кукалець М. М., старший викладач, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

***Анотація.** У статті досліджено теоретичні аспекти поняття «навчальна ситуація». Запропоновано алгоритм моделювання навчального процесу з використанням навчальних ситуацій. Розкрито сутність процесу підготовки учнів до засвоєння нового навчального матеріалу засобами навчальних ситуацій. Визначено мету, завдання, обрано методичні підходи і принципи підготовки учнів до вивчення навчального матеріалу. Розроблено прийоми застосування навчальних ситуацій, рекомендовано умови, за допомогою яких вони можуть успішно реалізовуватися.*

***Ключові слова:** підготовка учнів до засвоєння знань, сприйняття нового навчального матеріалу навчальні ситуації, прийоми застосування навчальних ситуацій.*

***Аннотация.** В статье исследованы теоретические аспекты понятия «учебная ситуация». Предложен алгоритм моделирования учебного процесса с использованием учебных ситуаций. Раскрыта суть процесса подготовки учащихся общеобразовательной школы к восприятию нового учебного материала путем учебных ситуаций. Определены цели, задания, выбраны методологические подходы и принципы подготовки учащихся к изучению учебного материала. Разработаны приемы использования учебных ситуаций, рекомендованы условия их успешного применения.*

***Ключевые слова:** подготовка учащихся к усвоению знаний, восприятие нового учебного материала, учебные ситуации, приемы использования учебных ситуаций.*

***Annotation.** The article explored the theoretical aspects of the concept of "learning situation". The algorithm of simulation training process using learning situations is proposed. The essence of the process of preparing students for mastering new teaching material by means of educational situations is disclosed. The goals, objectives are defined, methodological approaches and principles of preparing students for the study of educational material are selected. The techniques of learning situations use are developed, the conditions under which they can be successfully implemented are recommended.*

Keywords: *preparing students to the knowledge assimilation, perception of the new educational material, learning situation, methods of usage the educational situation*

У **Проекті Закону** України «Про освіту» передбачено, що «метою повної загальної освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві, цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого вибору та самореалізації трудової діяльності та громадської активності [1, с. 5].

За час незалежності визначились пріоритетні методологічні засади розвитку освіти в Україні, прийняті законодавчі документи та програми, які окреслюють її перспективи.

Гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, вимагає від сучасної школи творчого застосування нових педагогічних ідей. У зв'язку з цим перед дидактикою та методикою постають такі важливі завдання як: пошук нових форм, методів та технологій, які відповідають навчальним фізіологічним та психологічним особливостям учнів певної вікової групи.

Центральною проблемою сучасної педагогіки, залишаються пошуки факторів підвищення рівня знань учнів, зміцнення їхніх умінь і навичок.

З погляду сучасних психологів та педагогів, важливим фактором підвищення рівня знань є підготовка учнів до засвоєння нового навчального матеріалу. У зв'язку з цим проблемам підготовки учнів до сприйняття навчального матеріалу приділяється особлива увага. Теоретичним підґрунтям розв'язання проблеми підготовки учнів до сприйняття навчального матеріалу засобами навчальних ситуацій, є праці українських та зарубіжних учених.

Вивчення сучасної науково-методичної літератури засвідчує, що у сучасній дидактиці та методиці є певні напрацювання у сфері запровадження навчальних ситуацій. Різні аспекти проблеми підготовки учнів до засвоєння нового навчального матеріалу у загальноосвітньому навчальному закладі розглядали Г. Балл, Л. Виготський, В. Давидов, М. Данилов, Д. Ельконін, Г. Костюк, М. Ричик). Вчені засвідчують, що розвивати пізнавальний інтерес можна засобами навчальних ситуацій, які є важливою складовою навчально-виховного процесу.

Уперше навчальна ситуація описується відомим вченим М. Даниловим у «Дидактиці середньої школи». Вчений вважає, що навчання на уроці проходить через навчальні ситуації, які є структурним елементом уроку, дає визначення навчальної ситуації як диференційованої частини уроку, що включає комплекс умов необхідних для одержання обмежених, специфічних результатів. Разом тим він пропонує виділити три види навчальних ситуацій, залежно від підходу до організації пізнавального

процесу. У будь-якій ситуації основну роль автор відводить учителям: чи в розгортанні процесу, чи в попередній підготовці до уроку. Роль вчителя і рівень самостійності учнів, на його думку, залежить від розгортання навчальної ситуації [2, с. 197]. Це визначення не викликає сумнівів щодо правильності. Однак, у ньому не закладено сутності навчальної ситуації як ядра збудження інтересу до знань, як фактора доведення їх необхідності. Автор розглядає навчальну ситуацію не як спонукальний елемент, а як наслідок його.

Навчальні ситуації з точки зору шкільної психології розглядали такі відомі вчені як: Г. Костюк, М. Ричик та Г. Балл. Вони провели дослідження з проблем використання навчальних ситуацій, які в основному були спрямовані на вивчення організації навчальної діяльності з учнями початкових класів.

Навчальна ситуація за визначенням Г. Костюка, це єдність педагогічних факторів, які складають на даному відрізку навчального процесу об'єкт, стимул і умови учіння як системи дій учнів із навчальним матеріалом. Також він виділяє індивідуальні ситуації учіння як суб'єктивну проекцію навчальної ситуації, що виникають в результаті її сприйняття і осмислення окремими учнями. Вчений вважає, що побудова навчального процесу повинна розглядатися в тісній єдності з аналізом навчальних ситуацій. Разом з тим наголошує, що створена навчальна ситуація повинна мати структуру, розраховану на різні шляхи суб'єктивного сприймання і осмислення. При цьому кожен з суб'єктивних шляхів повинен створити деякий єдиний, загальний смисл, на основі якого в мисленні кожного учня формуються певні компетентності [3, с. 94].

Методам підготовки учнів до сприймання нового навчального матеріалу через систему дій перед вивченням, приділяли увагу Г. Балл і М. Ричик. Вони вважали, що уроки, які моделюють через підготовчі елементи, повинні бути досить складними за внутрішньою структурою, розраховані на різні шляхи суб'єктивного сприймання і осмислення. При цьому кожен із шляхів повинен відтворювати єдиний, загальний смисл, на основі якого в мисленні кожного учня формується бажаний здобуток [4, с. 29].

У своїх дослідженнях М. Алексєєва, аналізуючи мотиви пізнавальної діяльності, приходять до висновку, що серед багатьох мотивів, є певний спосіб організації навчальної діяльності учнів, коли в центрі уваги не засвоєння готових істин, а самостійні пошуки відповіді [5, с. 46].

Разом з тим треба зауважити, що праці багатьох вчених, які стосуються прийомів підготовки учнів до засвоєння знань, є значним вкладом у педагогічну теорію і практику, не вичерпують багатьох інших засобів у цьому напрямку. Все це становить певну теоретичну базу для вчителя. Вивчивши і проаналізувавши її, він може використати великі потенційні можливості підготовчого процесу. Разом з тим слід відмітити, що ряд теоретичних положень залишаються не використаними у практиці через

те, що немає достатньо методичних рекомендацій і розробок з різних предметів. Тому переважна більшість учителів надає перевагу традиційним методикам, до яких вони і їхні учні звикли. Нові методи недостатньо розроблені, не вивчені і не узагальнені, а тому не використовуються, або використовуються дуже рідко.

Як показали наші спостереження, подачу нового навчального матеріалу більшість учителів розпочинає з педагогічних вправ, вступної бесіди, демонстрації, наочності. Навчальна ситуація як засіб підготовки до засвоєння нових знань застосовується надзвичайно рідко.

Наш підхід до проблеми полягає в тому, щоб використати здобутки дидактиків, психологів, методистів, власних підходів до процесу моделювання уроку, а також пошуку нових способів підготовки учнів до активної участі в навчальному процесі. У сучасній школі вже не достатньо логічного і послідовного викладу матеріалу, його потрібно змодельовувати так, щоб максимально залучити учнів у навчальний процес.

Тому метою нашої статті є дослідження й обґрунтування ефективності підготовки учнів до засвоєння нових знань засобами навчальних ситуацій в структурі сучасного уроку.

Мету статті можна конкретизувати в таких завданнях:

- визначення поняття «навчальна ситуація»;
- вивчення і узагальнення досвіду учителів в аспекті використання навчальної ситуації під час підготовки учнів до навчання;
- дослідження і визначення педагогічних умов впливу навчальних ситуацій на стимулювання інтересу учнів до знань.

Під навчальною ситуацією ми розуміємо такий спосіб підготовки учнів до засвоєння знань, за допомогою якого доводимо необхідність останніх через їхнє теоретичне і практичне значення в системі навчального матеріалу. Навчальна ситуація нагадує мотивацію навчальної діяльності, але не є її аналогом. Внаслідок уміло створеної навчальної ситуації формується мотивація, а потім уже визначаються тема, мета і завдання уроку.

За своєю сутністю навчальна ситуація повинна сприяти збудженню інтересу до знань, спонукати до пошукової навчальної діяльності і тим нагадує проблемну ситуацію. Після навчальної ситуації, як і після проблемної, може сформуватись мотивація. Однак надалі їхні функції розходяться. Проблемна ситуація – обов'язковий елемент проблемного уроку. Навчальна ж ситуація не пов'язана з якоюсь формою чи методом. Вона і сама може бути методом, якщо на неї покладене завдання підготовки учнів до самостійного засвоєння частини, або всього навчального матеріалу, визначеного темою уроку.

Найпростіша навчальна ситуація може бути створена уже в 1 класі, наприклад, коли учні вивчають апостроф як знак і елементарні відомості про його вживання. Попередніх знань про апостроф у дітей немає. Вони

уміють лише правильно вимовляти склади з ними (м'яч, в'яже, в'юн). Шляхом порівняння з іншими словами (поля, люди) бачать різницю у вимові. А хіба немає спеціального знака для позначення такої різниці? Створюється ситуація, коли діти виявляють бажання дізнатися про цей знак. Учитель показує його, або самі учні використовують наочність, знаходять знак. У такий спосіб вони дізнаються, коли вживається апостроф.

З наведеного прикладу можна зробити висновок, що навчальна ситуація може бути створена і тоді, коли в учнів немає ніяких навичок до пошукової діяльності.

Розглянемо інший приклад – фрагмент уроку української мови. Тема: «Вживання прийменників з особовими займенниками».

Вчитель пропонує дітям, прочитати слова, що на дошці, при цьому, просить їх постаратися правильно вживати особові займенники у словосполученнях: у (він) книжка; до (вона) в гості; підійшли до (воно).

У процесі занять одним учням вдається знайти правильні форми, іншим це не під силу. Вони переконуються в необхідності набуття спеціальних знань. Коли така ситуація склалась, учитель може оголосити тему, мету уроку і сформулювати завдання.

Навчальна ситуація може мати місце на різних етапах уроку, бути одиничною, тобто створюватися один раз, і систематично – коли вчитель звертається до неї в ході уроку у певній логічній послідовності. Приклади одиничних навчальних ситуацій були наведені вище. Зупинимось на системній. При цьому розглянемо методику послідовного переходу від відомого до невідомого, від одного ступеня пізнання до іншого на прикладі уроку біології (тема «Робота серця»).

Після повторення попереднього матеріалу вчитель пропонує учням послухати як працює їхнє серце. Учні констатують, що воно працює ритмічно, досить чітко, без зупинок, незалежно від волі людини. Однак, на запитання, які особливості будови дають можливість серцю скорочуватися і підтримувати високу працездатність, правильної відповіді не зміг дати ніхто. Виникла ситуація необхідності додаткових знань. Учитель пропонує розглянути препарат серцевої м'язової тканини. Після розгляду і аналізу учні самостійно роблять висновок, що серце – це м'яз, який складається з особливої тканини: її волокна в певних ділянках переплітаються, завдяки чому серцевий м'яз може швидко скорочуватися.

Узагальнивши самостійно набуті знання, вчитель переходить до наступного етапу пізнання. «Серце, – говорить він, – здатне ритмічно скорочуватися незалежно від волі людини. Чим це пояснити? Учні спільно з ним знаходять пояснення. У серці є м'язові волокна двох видів. Основна маса серцевого м'яза представлена типовими серцевими волокнами, які забезпечують скорочення його відділів. Це типові робочі м'язи. Крім того, в серцевому м'язі є атипові волокна, з діяльністю яких пов'язане виникнення

збуджень у серці. Це автоматія серця. Автоматія забезпечує його роботу, відносно незалежну від нервової системи.

Вчитель пропонує учням нове запитання: «Серце – це м'яз. Кожен м'яз, щоб відновити свою роботу, повинен відпочити. Чи відпочиває серце»? Виникає нова навчальна ситуація. У цьому разі запитання риторичне. На нього відповідає сам учитель. Чому? Постійне навантаження учнів пошуковими запитаннями втомлює їх. Збільшення чи зменшення їхньої активності залежить від складності запитань.

Такі навчальні ситуації відіграють важливу роль у формуванні в учнів інтересу до знань. Вони формують уміння самостійно здобувати знання, розвивають активність, творчість, самостійність, створюють на уроці атмосферу радості від досягнення поставленої мети.

Досліджуючи значення підготовки учнів до засвоєння нових знань за допомогою навчальних ситуацій, ми переконались, що ефективність їх залежить в основному від майстерності вчителя, його знань і бажання працювати підготовленості, створити і реалізувати їх. Дотримуючись логічної послідовності, ми зупинимось на виявленні значення підготовки учнів до засвоєння знань засобами навчальних ситуацій. Навчальна ситуація, як і проблемна, тісно пов'язана з навчальною задачею.

Навчальна ситуація – це психологічний, цілеспрямований стан зацікавлення учня. Задача – словесне оформлення виходу із ситуації через мету. Оскільки мета визначається спільно учителем і учнем, то досягнення її стає добровільним обов'язком, який беруть на себе учні: або слухачі й осмислювати матеріал, який їм викладає вчитель, або здійснювати пошукову роботу. Розв'язання задачі (процес досягнення мети) – другий ступінь матеріалізованої навчальної ситуації. В той час, як задача по відношенню до теми і змісту матеріалу повинна бути такою, що їй відповідає, то спосіб розв'язання задачі враховує інші чинники. Вони в основному залежать:

- від змісту навчального матеріалу;
- ступеня зв'язку (більш чи менш пов'язані за змістом) з попереднім матеріалом;
- обсягу навчального матеріалу;
- навчальної бази і вміння вчителя працювати тим чи іншим способом.

Якщо не враховувати хоч одного з названих чинників, розв'язання задачі (досягнення мети) буде або неможливим, або можливим за допомогою великих зусиль.

Експериментальна перевірка засвідчила, що знання, здобуті з послідовно зростаючою самостійністю учнів, міцніші, довго, або назавжди зберігаються в пам'яті. Разом з тим слід мати на увазі, що в деякій мірі програється в часі: знання набуваються повільніше, але вдосконалюються

логічні прийоми, вміння порівнювати, аналізувати, класифікувати, визначати загальні та істотні ознаки предметів, процесів та явищ.

Отже, під час організації навчально-виховного процесу потрібно створювати умови за яких у дітей виникне бажання самостійно пізнавати навколишній світ, долучатися до самостійного пошуку знань, використовувати власний досвід, співпрацювати зі своїми товаришами. Цього можна досягнути завдяки послідовному впровадженню навчальних ситуацій на різних етапах процесу навчання. Навчальна ситуація спрямовує на формування проблеми, запитань, завдань, поетапного їхнього вирішення, формує самостійність, творчість і допитливість. Систематичне використання навчальних ситуацій дає можливість використовувати різноманітні засоби навчання, різні форми і методи роботи на уроці. Така організація навчального процесу дає змогу максимально реалізувати пізнавальну активність дітей, сприяти формуванню компетентної допитливої та творчої особистості.

1. Проект Закону України «Про освіту» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://w1.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=5714 2. Данилов М. А. Дидактика средней школы / М. А. Данилов, М. Н. Скаткин. – М. : Просвещение, 1975. – 302 с. 3. Костюк Г. С. Учебный материал и учебные ситуации: Психологические аспекты / Г. С. Костюк, Г. А. Балл. – К. : Рад. Школа, 1986. – 143 с. 4. Ричик М. В. Психологические аспекты построения учебного материала / М. В. Ричик. – К. : Вища школа, 1981. – 52 с. 5. Онищук В. А. Урок в современной школе: Пособие для учителей / В. А. Онищук. – М. : Просвещение, 1996. – 191 с. 5. Алексеева М. І. Мотиви навчання учнів / М. І. Алексеева. – К. : Рад. Школа, 1974. – 114 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.